

Tämä on ns. final draft samannimisestä artikkelista, joka ilmestyi teoksessa Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora, *Menneisyyden rakentajat: Teoriat historiantutkimuksessa* (Gaudeamus 2018), s. 168–182 & 276–277. Viittaa suoraan ilmestyneeseen teokseen.

Työn kulttuurihistoriaa varhaismodernin ajan Euroopassa

Johanna Ilmakunnas

Tässä luvussa tarkastelen työn kulttuurihistoriaa ja pohdin, millaisia työhön liittyviä teoreettisia lähestymistapoja historioitsijat voisivat käyttää ja soveltaa omassa tutkimustyössään. Lisäksi analysoin työtä käsitteenä ja koettelen sen joustavuutta suhteessa ihmisten askareisiin varhaismodernin ajan Euroopassa, 1600-luvulta 1800-luvulle ulottuvana ajanjaksona.

Fokuksessa on aikakausi ennen tehtaanpillin puhallusta tai sairaaloiden, virastojen, koulujen ja postitoimistojen aikataulutettavaa virkamiehen tai virkanaisen elämää. Laajennan yleistä käsitystä työstä ansioiden lähteenä tarkastelemalla työtä eliitin¹ näkökulmasta. Se, miten aikalaiset itse määrittelivät palveluksen (*service, tjänst, Dienst, servizio, служба/sluzba*) ja työn (*work tai labour, travail, arbete, Arbeit, lavoro, pačoma/rabota*) avaa uusia näkökulmia työn historiaan, samoin sen tarkasteleminen, millaisia töitä esimodernin ajan eliitti teki ja miten eliitin jäsenet itse kuvailivat töitään, tekemisiään ja jokapäiväistä elämäänsä. Kuvaa eliitistä, aatelista ja varsinkin korkeimmasta aristokratiasta värittää porvarillistuneen yhteiskunnan näkemys 1800-luvulla: eliitti oli joutilas ja työtä tekemätön luokka. Tämä näkemys kyseenalaistuu, kun eliittien toimintaa tarkastelee yksityiskohtaisemmin käsitteellistämällä 'työn' erilaisiin kategorioihin ja havainnollistamalla 'työn' moninaisuutta konkreettisten esimerkkien avulla. Erilaisia työn kategorioita ovat kotitalouden työt, virkamiesten ja upseerien palvelus, hovipalvelus ja käsityöt, tieteellinen ja taiteellinen työ sekä vanhempien aikojen tutkimukseen jo vakiintuneet, vaikkakin vähemmän tunnetut työt, sukutyö ja joutilaisuuden työ. Myös työn tekemisen paikat olivat

¹ Eliitillä tarkoitan tässä kirjoituksessa pääasiassa aateliala. Käsitteen "eliitti" käyttämisellä haluan kuitenkin muistuttaa, että eliittejä on aina useita, ja että myös vauras porvaristo ja korkea papisto kuuluivat varhaismodernin ajan eliitteihin. Myös näiden sosiaalisten ja yhteiskunnallisten ryhmien työtä ja työntekoa voi arvioida uudelleen samoista tai samantapaisista lähtökohdista kuin aatelin työtä.

moninaiset: eliitti teki työtä ulkona ja sisällä, kotona ja kaukana. Huomiota kiinnittää se, että eliittien piirissä työtä ja vapaa-aikaa ei eroteltu selkeästi toisistaan ennen 1800-lukua, professionalisoitumista sekä konttorien ja virastojen aikatauluja, jotka sanelivat myös niissä yhä useammin työskennelleen eliitin työajat. Tästä huolimatta – tai ehkä juuri sen takia – eliitti on liitetty pikemminkin joutilaisuuteen kuin työteliäisyyteen. Purkamalla eri tapoja, joilla työtä määriteltiin 1600-luvulta 1800-luvulle, huomaa kuinka vähän historioitsijat ovat problematisoineet työn käsitettä sen moniulotteisuudesta huolimatta.

Tarkoitukseni on tarjota uusia näkökulmia eliittien työn ja jokapäiväisen elämän tarkasteluun sekä historiantutkijoiden käsityksiin teorioista ja niiden hyödyllisyydestä tai sovellettavuudesta omaan tutkimukseen. Teoriat, käsitteet ja metodit kuuluvat historiantutkimukseen, vaikka historioitsijat saattavat korostaa työnsä empiiristä puolta jopa väittämällä, etteivät käytä työssään minkäänlaista teoreettista kehystä.² Teoreettiset selitysmallit vanhenevat huolellista empiriaa nopeammin, mikä lienee syynä historioitsijoiden haluttomuuteen tuoda esiin teoreettisia lähtökohtiaan. Kuitenkin tarkastelemalla vaikkapa juuri työn historiaa teoreettisesti sekä pohtimalla, mitä työ on ja kuinka se määritellään, voi avata uusia näkemyksiä paitsi tässä luvussa esimerkinomaisesti tarkastelemani varhaismoderniin eliittiin, niin myös muihin aikakausiin tai sosiaalisiin ja yhteiskunnallisiin ryhmiin. Teorioiden käyttövoima historiantutkijan työssä piilee juuri siinä, kuinka menneisyyteen voi soveltaa yhtä aikaa useita erilaisia teorioita.

Teorioihin on kuitenkin tärkeää suhtautua kriittisesti, sillä niiden käyttökelpoisuus ei ole itsestään selvää. Esimerkiksi Thorstein Veblenin vaikutusvaltainen teoria joutilaan luokan kuluttamisesta ja elämäntavasta 1800-luvun lopun porvarillisessa New Yorkissa ei sovellu suoraan varhaismodernin ajan Euroopan sääty-yhteiskuntien ymmärtämiseen, sillä kapitalistinen porvarillinen yhteiskunta asettaa erilaisia edellytyksiä, velvoitteita ja odotuksia jäsenilleen kuin varhaiskapitalistinen säätyjärjestelmään perustunut yhteiskunta.³

On syytä alleviivata myös sitä, että monet humanistit ja yhteiskuntatieteilijät eivät 2000-luvun alussa ole pitäytyneet yhden teoreettisen viitekehyksen tai metodologian käyttöön, vaan soveltavat tutkimukseensa erilaisia teorioita ja metodeja sen mukaan, millaisia tutkimuskysymyksiä he esittävät ja millaisia aineistoja he käyttävät. Teoriat voivat jopa olla keskenään ristiriitaisia riippuen

² Ks. Jorma Kalelan teksti tässä kokoelmassa.

³ Veblen 2002; vrt. Mension-Rigau 1994; Veblenin teorian kritiikistä ks. Campbell 1995, Ilmakunnas 2011, 187, 383–384 ja Smith 2002, 8–9.

siitä, millaisiin tutkimuskysymyksiin niiden avulla tutkija hakee vastauksia. Eri teorioiden soveltaminen antaa historioitsijalle mahdollisuuden aivan uusien tulkintojen tekemiseen sekä aiemman tutkimuksen tulosten kriittiseen punnitsemiseen. Näin myöskään historian paradigma ei ole yhden teorian paradigma, vaan useiden toisiaan täydentävien (myös toisiaan haastavien) teorioiden, metodien ja vahvan empirian paradigma. Tämän vuoksi tarkastelen tässä luvussa työn kulttuurihistoriaa ja työtä osana laajempaa kulttuurista maailmankuvaa: haluan muistuttaa siitä, että työtä ei pidä ottaa annettuna kuten ei muitakaan käsitteitä, vaan sen voi määritellä eri tavoin, ja että työn käsitteellistäminen ja kyseenalaistaminen on tarpeellista jokaisessa tutkimuksessa, jonka aiheena työ on.

Mitä työ on?

Historiantutkimuksessa työ on ollut pitkään keskeinen tutkimuskysymys, jota on hallinnut toisaalta teollistumisen aika, professionaalistuminen ja palkkatyön tutkimus, toisaalta maatalouden ja talonpoikien sekä virkamiesten tutkimus. Taloustieteiden sekä sosiaali- ja taloushistorian näkemys työstä ansioiden lähteenä ja pääoman tuottajana on määrittänyt lähes kaikkien historioitsijoiden suhdetta työhön tutkimuskohteena.⁴ Suomessa erityisesti 1800-luvun loppua, työn professionaalistumista ja sukupuolittumista on tutkittu paljon. Monien aatelismiesten ura 1800-luvulla oli virkaura sellaisena kuin työura nykyään ymmärretään, ja vuosisadan lopulla virkaura tarjosi myös yhä useammalle aatellisnaiselle mahdollisuuden kodin ulkopuoliseen työhön.⁵ Työn ja yrittäjyyden tutkimus on ulotettu myös 1700-luvulle,⁶ ja luonnollisesti moni muukin vanhempia aikoja käsitellyt tutkimus on sivunnut työtä (kuten virkamiesten, upseerien tai pappien työtä), vaikka työtä ei olisikaan määritelty tutkimuksen lähtökohdaksi.⁷

Uppsalan yliopiston laaja tutkimusprojekti 'Gender and Work / Genus och arbete' ja Exeterin yliopiston tutkimusprojekti 'Women's Work in Rural England, 1500–1700: A New Methodological Approach' sekä Glasgow'n yliopistossa johdettu tutkimusverkosto 'Producing Change: Gender and Work in Early Modern Europe' pyrkivät tarkastelemaan työtä uusista näkökulmista ja erilaisia

4 Ilmakunnas & Rahikainen & Vainio-Korhonen 2017.

5 Esim. Norrby 2005; Ollila 1998; Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013.

6 Ilmakunnas 2013; Ilmakunnas 2015; Vainio-Korhonen 1998; Vainio-Korhonen 2002; Åström 2002–2003; ks. myös Rosenhaft 2003.

7 Esim. Cavallin 2002; Haikari 2009; Hakanen 2011; Lappalainen 2005; Sarkamo 2011; Thisner 2007; Thisner 2014.

lähteitä käyttäen.⁸ Myös Cambridgen yliopiston tutkimushankkeessa 'The Occupational Structure of Britain 1379–1911' työn ja toimeentulon historiaa tarkastellaan pitkällä aikavälillä ja suurten aineistojen avulla.⁹ Nämä hankkeet tarjoavat historian alalla uusia metodologisia lähestymistapoja varhaismodernin työn tutkimiseen ja ovat jossain määrin huomioineet myös eliittien työtä.¹⁰ 'Gender and Work' -hankkeessa työ määriteltiin sosiaalisesti toiminnaksi, jonka päämääränä oli tekijänsä elannon hankkiminen, ja hankkeessa on tarkasteltu suuren tietokannan avulla sitä, millaisia verbejä työnteosta, askareista ja ajankäytöstä lähteissä on käytetty. Hankkeessa kyseenalaistettiin usein käytetty tapa tarkastella ihmisten "tehtävänimikkeitä" (*occupational titles*) heidän työnsä määrittelemiseksi, sillä tällaiset määreet jättävät suuren osan naisten työstä näkymättömiin ja hämärtävät työn moninaisuutta, joka paljastuu erilaisia teonsanoja analysoimalla. Hankkeen kuluessa sen tutkijat totesivat lisäksi, että työn määrittelemisen ei ole itsestään selvää historian eri aikoina, ja että työtä on tehty myös palkkatyön ulkopuolella.¹¹ Tämän luvun tarkoituksena on osoittaa, että myös erilaisia palkkatyön ulkopuolisia työn muotoja kannattaa tarkastella historiantutkimuksen keinoin.

Työn käsitteen monimuotoisuus ja määritelmien vaikeus ovat nousseet esiin jo kauan sitten: Ekonomisti Margaret G. Reid lanseerasi teoksessaan *The Economics of Household Production* (1934) ajatuksen kolmannen osapuolen kriteeristä tai arviointiperusteesta (*third party criterion*) kotitalouksien työn taloudellista merkitystä pohtiessaan. Hän määritteli tuottavaksi työksi ja sen mukana osaksi taloutta kaiken sen kotitalouksien toiminnan, jonka voisi korvata ostetuilla tuotteilla tai palveluilla. Tällaisia olivat esimerkiksi vaatehuolto, siivous, ostoksilla käyminen tai talouskirjanpito, jotka kaikki on mahdollista ulkoistaa kotitalouden tai perheen ulkopuolisille toimijoille rahallista vastinetta vastaan, niin kuin historian eri aikoina on usein tehtykin. Sen sijaan nukkuminen, lukeminen, vapaa-ajan vietto tai perheen sisäiset sosiaaliset suhteet eivät täyttäneet kriteeriä toiminnan ulkoistamisesta, eikä Reid laskenut niitä kotitalouden tuottavuuteen tai työhön.¹² Margaret G. Reidin määritelmä (kotitalous)työstä nosti kodeissa tehdyn työn, erityisesti naisten työn, ensikertaa laajasti esille. Sittemmin feministiset taloustieteilijät ovat haastaneet kotitalouksissa tehdyn työn määritelmät ja nyansoineet työn käsitettä mm. hoivan suuntaan.¹³

8 <http://gaw.hist.uu.se/>; <https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/>; <http://www.producingchange.gla.ac.uk/>.

9 <http://www.campop.geog.cam.ac.uk/research/occupations/>.

10 Fiebranz & Lindström 2015; Lindström & Fiebranz & Rydén 2017, 41–44, 48–52; Whittle 2015.

11 Fiebranz & Lindberg & Lindström & Ågren 2011; Gräslund Berg *et al.* 2013; Ågren 2012; Ågren 2017.

12 Reid 1934, 6–16.

13 Ks. esim. Himmelweit 1995; Wood 1997.

Teoksessaan *The Human Condition* (1958, suom. 2002 *Vita Activa*) filosofi Hannah Arendt puolestaan erotti käsitteet 'work' (valmistaminen) ja 'labour' (työ) toisistaan. Hän pohti myös sitä, miten työhön (*labour*) sanana on historiallisesti sisältynyt ajatus tuskasta ja vaivasta, ja että tämä dikotomia on jäljellä englannin kielessä, mutta ei ranskassa tai saksassa, joiden verbit 'travailler' ja 'arbeiten' eivät enää sisällä niihin etymologisesti kuuluvaa sidosta kidutukseen ja orjatyöhön.¹⁴ Tämä ruumiillisen ja henkisen työn kielellisen eron liudentuminen sekä taloustieteilijöiden vahva näkemys työstä ansioiden lähteenä (englanniksi useimmiten 'labour') lienee myös osaselitys siihen, millä tavalla historiantutkimuksessa on tarkasteltu työtä.

Hannah Arendt tarkasteli käden työtä ja ruumiillista työtä erilaisina käsitteinä ja todellisuuksina: *Homo faber* rakentaa maailmaa ja työstää erilaisia materiaaleja "päämääränään valmistaminen", kun taas *animal laborans* tekee ruumiillista työtä lähes orjan asemassa ja käyttää vapaa-aikansa ahneeseen kuluttamiseen. Työn ja valmistamisen, *homo faberin* ja *animal laboransin* välillä vallitsee Arendtin mukaan kuitenkin riippuvuussuhde, sillä *animal laborans* tarvitsee *homo faberin* apua työtaakkansa vähentämiseksi, kun taas *homo faberia* tarvitaan "tämän kaikkein ylevimmässä roolissa eli taiteilijana, runoilijana ja historioitsijana, monumentinrakentajana tai kirjoittajana, koska ilman näitä ihmisiä toiminnan ainoa tuote, tarina, jonka toimivat ihmiset elävät ja kertovat, ei olisi lainkaan pysyvä."¹⁵ Samantapainen ero 'työn' ja 'valmistamisen' välillä on havaittavissa eliittien työssä (*work, travail, Arbeit*) historian eri aikoina, sillä eliitit eivät tehneet ruumiillista työtä. Sen sijana heidän työnsä tähtäsi toisenlaiseen tulokseen, kuten edempänä havaitaan.

Varhaismodernin ajan Euroopassa, *ancien régime*n ja sääty-yhteiskunnan Euroopassa, jokaisen ihmisen paikka yhteiskunnassa määräytyi jumalallisen järjestyksen mukaan. Tämä yhteiskuntajärjestys määräsi, millaista työtä ihmiset tekivät ja missä he toimivat. Itsestään selvästi varhaismodernin Euroopan yhteiskuntajärjestykseen kuului, että yhteiskunnan ylimmät kerrokset olivat velvollisia huolehtimaan alemmista ja palvelemaan valtiota. Näistä lähtökohdista työn määrittelyminen ansioiden hankintaa laajemmin on hedelmällistä ja tarjoaa tutkimukselle moninaiset lähtökohdat, kun tarkastellaan yhteiskunnallisia ryhmiä, joiden jokapäiväisessä elämässä ansioiden hankinta ei muodostanut kaikkein keskeisintä toimintaa. Kaikkina aikoina on myös tehty paljon töitä, jotka jäävät ansiotyön ulkopuolelle. Erityisesti kotitalouksien piirissä tehty työ, kuten lastenhoito, kodinhoito ja ruoanlaitto, on jäänyt tai uhanut jäädä työn määrittelyiden ulkopuolelle.

¹⁴ Arendt 2002, 84–85.

¹⁵ Arendt 2002, 84–176.

Toisaalta työn voi määritellä sosiaalisesti rakennetuksi kulttuuriseksi toiminnaksi.¹⁶ Tämä antaa mahdollisuuden tarkastella hyvin moninaisia toimia työnä, ei ainoastaan sellaisia, jotka ovat tuottavia tai jotka voidaan laskea mukaan tuottavuuteen (kuten kotitalouksissa tehty palkkatyön ulkopuolinen työ).¹⁷ Työn määrittelemistä ja käsittämistä sosiaalisesti rakennetuksi kulttuuriseksi toiminnaksi puoltaa sekin, että monissa eurooppalaisissa kielissä ’työ’ käsitteenä on vuosisatojen ajan sisältänyt paljon ansiotyötä laajemman käsityksen niin ruumiillisesta kuin henkisestä tekemisestä.¹⁸

Aikalaiset kuvailivat kirjeissä ja päiväkirjoissa sekä muissa teksteissä työksi mitä moninaisimpia toimia: lukemista, kirjeiden kirjoittamista, puutarhanhoitoa, shoppailua ja käsitöiden tekemistä, hallitsijan palvelemista upseerina, virkamiehenä ja hovimiehenä tai hovinaisena sekä kaikkea kirjallista toimintaa ja asioiden hallinnointia yhtä lailla omassa taloudessa kuin laajemmin viranhoidossa. Aikalaiskokemuksen yhdistäminen erilaisiin metodologisiin, teoreettisiin ja käsitteellisiin kysymyksiin työstä osana historioitsijan analyysivälineitä rikastuttaa kuvaa työn historiasta ja eliittien toiminnasta.¹⁹

Kuninkaan ja isänmaan palveluksessa

Varhaismodernin ajan Eurooppaa karakterisoi modernin keskusvallan ja itsevaltiuden synty. Aateli sai verovapauden ja muita privilegioita, joilla sen asema erotettiin muista sosiaalisista ja yhteiskunnallisista ryhmistä, ja joilla se kytkettiin tiiviimmin osaksi hallintokoneistoa. Aatelin velvollisuutena oli palvella kuningasta ja isänmaata, ja monet korkeimmista viroista edellyttivät aatelistä syntyperää tai niiden haltija aateloitiin. Aateliset virkamiehet olivat keskeisessä asemassa modernin valtion synnyssä, sillä kruunu tarvitsi heidän koulutustaan ja osaamistaan valtansa vakaannuttamiseksi. Virkauran ja virkamiehenä toimimisen voi nähdä yhtenä aatelismiesten uravaihtoehtona. Myös upseerinura oli tyypillinen vaihtoehto aatelin parissa, jossa ideologisesti korostettiin aatelissäädyn luonnetta soturisäätynä. Kuitenkin joissakin maissa kuten Ranskassa ero sotilasaatelin (*noblesse d’epée*) ja virka-aatelin (*noblesse de robe*) välillä saattoi olla suuri, kun taas

¹⁶ Joyce 1987, 1–14; Steinrud 2008, 136–138; Åström 2002–2003, 52.

¹⁷ Vrt. Whittle 2015.

¹⁸ Ks. esim. hakusana ”work”, OED, hakusanat ”travail”, ”travailler”, *Le Grand Robert* ja hakusanat ”arbete”, ”arbete”, SAOB; ks. työn etymologiasta myös Arendt 2002, 85–86 viitteet 1 ja 3.

¹⁹ Ks. Fiebrantz & Lindberg & Lindström & Ågren 2011, Ågren 2012 ja Ågren 2017 tutkimusmetodista, jossa työtä tarkastellaan lähteissä käytettyjen verbien avulla ja jossa työ määritellään sosiaalisesti toiminnaksi, jonka päämääränä oli tekijänsä elannon hankkiminen.

Ruotsissa oli varsin tavallista, että aatelismiehet etenivät upseerinuralta siviilivirkoihin esimerkiksi hovioikeuksien presidenteiksi tai maaherroiksi.²⁰

Siviili- tai sotilasuran lisäksi diplomatia kuului eliittien toiminta-alueisiin. Varhaismodernin ajan diplomatia perustui pitkälti siihen, että valtioilla oli mahdollisuus lähettää osaavia ja edustavia henkilöitä lähettiläiksi vieraisiin maihin ja hoveihin. Lähes poikkeuksetta lähettiläät kuuluivat korkeaan aristokratiaan ja saattoivat luoda vuosikymmenten pituisia työuria diplomatian palveluksessa aikana, jolloin poliittinen vaikuttaminen pohjautui paljolti sosiaalisiin suhteisiin, ulkoiseen olemukseen ja korkean yhteiskunnallisen aseman takaamaan uskottavuuteen.²¹

Hallitsijan ja muiden kuningashuoneen jäsenten palveleminen hovissa tarjosi niin ikään ura- ja työmahdollisuuksia aatelille. Hovin maailma ja hovipalvelus toivat aatelille valtaa ja vaikutusvaltaa, ja olivat samaan aikaan hallitsijan keino muistuttaa aatelia sen asemasta hallitsijan palveluksessa. Osalle aatelista hovivirka oli tärkeä ansioiden lähde, sillä aina suurikaan omaisuus ei tarkoittanut mahdollisuutta käyttää rahaa vapaasti omaisuuden muodostuessa pääasiassa kiinteistöistä ja irtaimistoista. Hovit tarjosivat myös eliittinaisille mahdollisuuden uraan, uralla etenemiseen ja omiin tuloihin tavalla, joka ei varhaismodernin ajan Euroopassa ollut muuten mahdollista yläluokan naisille. Hovipalvelus tarkoitti kuninkaallisten jokapäiväiseen elämään kuuluneiden käytännön asioiden organisoimista ympärivuorokautisesti sinä yleensä kolmen kuukauden aikana, joka hovipalvelus kerrallaan kesti. Palkkaus oli suhteellisen hyvä, Ruotsissa se vertautui korkeiden virkamiesten palkkoihin, minkä lisäksi hoviväki sai kalliita lahjoja, asumisen ja ylöspidon sekä paljon vaikutusvaltaa vähintäänkin vallan kulisseissa.²²

Kartanoherrat ja entreprenöörit

Aateli oli suuri maanomistaja kaikilla Euroopassa varhaismodernilla ajalla. Kartanoiden ja tilojen tuottavana pitäminen edellytti paneutumista maatalouteen sekä kartanoiden työn johtamiseen ja organisointiin. Kartanotaloudesta huolehtiminen ja entreperööritoiminta eivät olleet varhaismodernissa Euroopassa miesten aluetta, vaan myös naisten työpanosta tarvittiin. Naisten

20 Ilmakunnas 2011, 70–99; Marraud 2000, 33–39.

21 Esim. Bastian & Dade & Thiessen & Windler 2013; Kubeš 2015; Thiessen 2010; Wolff 2005; ks. myös Helsing & Holm 2015.

22 Hoviurasta ks. esim. Ilmakunnas 2011, 99–109; Ilmakunnas 2017; Kägler 2011; Newton 2006; Reynolds 1998; Rundquist 1989, 151–195; da Vinha 2015.

merkitys kartanotalouden sujumiselle varsinkin pitkien sota-aikojen yli oli aivan keskeinen syy eliittien selviytymiselle epävarmoina aikoina.²³ Anna-Maria Åström painottaakin, että suuri osa kartanonomistajien työstä oli luonteeltaan hallinnoimista ja johtamista.²⁴ Tämä pätee yhtä lailla miehiin kuin naisiin, sillä molemmat sukupuolet osallistuivat kartanoiden ja liiketoiminnan hallintaan joko yksinään tai yhdessä. Tatjana Tönsmeyer on puolestaan puhunut eliittien bisneshenkisyydestä ja siitä, miten 1800-luvulla aateli ja vanha aristokratia sopeutuivat muutokseen ja orientoituivat niin Britanniassa kuin Saksassakin liiketoimintaan ja teollisuuteen.²⁵

Väittämä siitä, että aatelin ei olisi ollut soveliaista käydä kauppaa tai osallistua liiketoimintaan varhaismodernin ajan Euroopassa ei juuri saa tukea käytännöstä. Ruotsissa oikeus käydä suurkauppaa ja perustaa manufaktuureja oli kirjattu aatelisprivilegioihin.²⁶ Keskeisempää oli mittakaava: nappikauppa ei ollut eliiteille soveliaista, mutta suurimittainen entreprenööritoiminta oli täysin hyväksyttävää, jopa odotettua. Aateliset olivat suurimpia viljantuottajia halki Euroopan. Ruotsissa, Venäjällä ja Britanniassa suuret kaivokset, rautaruukit ja sahat olivat aatelisten omistuksessa, Ranskassa suuret viinintuottajat sekä kaivosten ja manufaktuurien omistajat olivat usein aatelisia.²⁷ Eliittien entreprenööritoiminta ja yrittäjäyys työnä kaipaisi vielä paljon lisää tutkimusta ja sen selvittämistä, mikä merkitys yhteiskunnallisella asemalla ja syntyperällä oli eliittien taloudellisten yritysten menestymisessä tai epäonnistumisissa. On kuitenkin selvää, että aikalaiset itse pitivät kartanoiden hallinnoimista ja yritystoimintaa sekä kaikkea niihin liittyntä merkityksellisenä työnä.

Kotitalouden työt

Kotona ja kotitalouksissa on tehty ja tehdään yhä edelleen merkittävä osa yhteiskunnan kaikesta työstä. Ruoanlaitto, siivous, pyykkihuolto, lasten, sairaiden ja vanhusten hoito kuuluivat kotitalouksien päivittäisiin töihin. Varhaismodernin ajan Euroopassa merkittävä osa kotitalouksien työstä oli palvelusväen harteilla kaikissa yhteiskunnan kerroksissa, sillä ilman palveluskuntaa ei jokapäiväisistä talousaskareista selviytynyt sen enempää aatelispalatsi kuin pappila tai

23 Ilmakunnas 2013, 164–169; Norrhem 2007; Stadin 2004; Ulväng 2008, 110–152; Åström 2002–2003, 59.

24 Åström 2002–2003.

25 Tönsmeyer 2015; Tönsmeyer 2012; ks. myös Norrby 2005 ja Tandefelt & Vainio-Kurtakko 2013.

26 *Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar*, Ridderskapets och adelns privilegier den 16 oktober 1723, 113–114.

27 Figeac 2006, 169–181; Fritz 2010; Ilmakunnas 2011, 317–329; Ulianova 2009.

talonpoikaistalokaan.

Kotitalouden työt olivat pääasiassa naisten vastuulla, vaikka poikkeuksiakin oli, ja eliittimiehet saattoivat osallistua hyvinkin paljon kotitalouden päivittäiseen hoitoon.²⁸ Eliittinaisten työ oli pitkälti kotitalouden toimien ja askareiden hallinnointia sekä palvelusväen töiden organisointia.²⁹ Toisinaan eliittinaiset myös osallistuivat konkreettisesti taloustöihin kuten ruoanlaittoon, sillä monet raaka-aineet olivat kallisarvoisia ja talon emäntä valvoi niiden käyttöä. Hyvin hoidettu ja toimiva talous oli eliittinaisten osaamisen mitta. Kotitalouden työt jaksottuivat vuodenaikojen mukaan ja jakautuivat sisätöihin kuten ruokahuoltoon ja lastenhoitoon sekä ulkotöihin kuten puutarhanhoitoon. Varakkaat eliittiperheet asuivat jaksoittaisesti kaupunkitaloissa ja maaseutukartanoissa. Paikasta toiseen muuttamisen suunnittelu ja järjestäminen olivat naisten vastuulla. Lisäksi kotitalouden töiden alle voi lukea eliittikulttuuriin keskeisenä kuuluneen seuraelämän erilaisine tilaisuuksineen ja pitkine vierailuineen, jotka kaikki työllistivät yhtä lailla talon emäntää kuin palveluskuntaakin.

Tieteellinen ja taiteellinen työ

Mahdollisuus käyttää aikaa ja taloudellisia resursseja taiteelliseen ja taiteelliseen työhön tarjosi eliiteille vapauden toteuttaa omia kiinnostuksen kohteitaan ja kehittyä niissä tunnetuiksi ja tunnustetuiksi osajiksi. Monet oman aikansa tunnetuimmista tiedemiehistä ja tiedenaisista sekä keräilijöistä olivat syntyperältään aatelisia tai kuuluivat muuhun yhteiskunnalliseen, kulttuuriseen tai taloudelliseen eliittiin, mikä mahdollisti omistautumisen tieteelliselle työlle.³⁰ Kirjoittaminen ja julkaiseminen olivat pitkään mahdollisia sivistyneelle, luku- ja kirjoitustaitoiselle eliitille, kun taas laajempien kansankerrosten kulttuuri oli leimallisesti suullista. Naiset kamppailivat mahdollisuudesta osallistua kirjalliseen luomistyöhön ja vakiinnuttivat hitaasti ammattimaisen kirjailijan työn sukupuoleen katsomatta.³¹ Taiteellinen työ merkitsi toisinaan myös kuninkaan palveluksessa olemista, sillä hallitsijalle oli merkittävää pitää palveluksessaan taitavia kynänkäyttäjiä, taiteilijoita ja arkkitehteja, joiden työnä oli monarkian vahvistaminen kirjallisuuden, kuvataiteiden ja rakennusten avulla.³² Kuninkaallisten teattereiden ja oopperoiden johtajat sekä kuninkaallisista rakennuksista vastaavat henkilöt olivat lähes poikkeuksetta aatelisia, sillä nämä

28 Pickering Antonova 2012; kotitalouden töistä ks. myös Hailwood 2016.

29 Ilmakunnas 2011; Ilmakunnas 2013; Ilmakunnas 2016; Steinrud 2008; Vickery 1998; Åström 2002–2003.

30 Esim. Christensson 1999; Findlen 2007; Fowkes Tobin 2014.

31 Esim. Batchelor 2010; Björkman 2006; Schellenberg 2005.

32 Esim. Bennich-Björkman 1970; Vahlne 2012; Zionkowski 2001.

virat olivat pääasiassa korkeita hovivirkoja.

Kädentaidot ja käsillä tekeminen

Kädentaidot ja käsillä tekeminen kuuluivat antiikista asti eliittien harrastuksiin. Käsiyö sisältää jo sanana ja käsitteenä niin käsillä tekemisen kuin työnkin, mutta myös mahdollisuuden ylittää manuaalisen työn ja taiteellisen työn rajat. Niin ikään manuaalisen työn ja ruumiillisen työn ero on suuri, ja eliitin käsiyöt edustivat itsensä kultivoimista ja opettavaista suhtautumista elämään. Tytöt oppivat käsitöiden tekemisen ja ompelemisen lapsena, ja käsitöiden tekeminen tavalla tai toisella seurasi heitä läpi elämän.³³ Varhaismodernilla ajalla kädentaidot kuuluivat myös poikien kasvatukseen. Vaikutusvaltaisessa kasvatusoppaassaan *Émile ou De l'éducation* (1762) Jean-Jacques Rousseau painotti kädentaitojen merkitystä lasten kasvatuksessa, esimerkkinään kasvattavasta työstä puusepän työ pojille ja käsitöiden tekeminen tytöille. Rousseaulle kädentaitojen oppiminen oli ihanteellinen tapa sosiaalistaa lapsi yhteiskuntaan.³⁴ Nämä ajatukset omaksuttiin eliittien parissa, ja 1700-luvulla esimerkiksi sorvaaminen oli suosittua sekä miesten että naisten parissa.

Aatelin ja korkean aristokratian piirissä käsiyöt olivat osa sosiaalista elämää ja sosiaalisuutta. Hoveissa käsitöitä tekivät niin hoviväki kuin kuninkaallisetkin, niin naiset kuin miehetkin.³⁵ Eliittien sosiaalisessa elämässä raja taiteen ja käsiyön välillä hämärtyi, kun grafiikanlehtiä käytettiin yhtäältä kirjomuksien malleina ja toisaalta taiteeseen tutustumisen ja taiteesta nauttimisen välineinä. Kallisarvoisista materiaaleista brodeerattujen taulujen aiheet olivat samoja kuin kuvataiteissa, pastoraalimaisemia, raunioita ja muotokuvia, ja aikalaiset suhtautuivat niihin taiteena.³⁶ Säilyneistä brodeerauksista ei ole aina mahdollista erottaa, oliko sen tehnyt taitava eliittinainen vai ammattimainen käsiyöläinen. Langan ja neulan taituruus mahdollistivatkin aatelisnaisille sekä taiteelliset pyrkimykset että kunniallisen tavan lisäansioiden hankkimiseen.

Sukutyö, joutilaisuuden työ ja hyväntekeväisyys

Sukutyöksi (*kin work, work of kinship*) on historian, antropologian ja sosiologian tutkimuksessa

33 Ilmakunnas 2013, 172–176; Ilmakunnas 2016, 122–160; ks. myös Parker 1986.

34 Rousseau 1762, 92–93, 120–122, 140–144.

35 Ilmakunnas 2015.

36 Lindberg 1998, 504–506.

kutsuttu sitä pääasiassa naisten tekemään työtä, jolla sukulaisuussuhteita ylläpidettiin, vahvistettiin ja uusinnettiin. Keskeinen sukutyön väline on ollut kirje (1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla myös postikortti tai erilaiset onnittelukortit).³⁷ Naiset ylläpitivät laajoja sukuverkostoja myös vierailuilla ja vastavierailuilla sekä hoitamalla suvun sairaita ja vanhuksia. Niin laajat perheiden väliset ja sisäiset kirjeenvaihdot kuin vierailutkin olivat keskeinen osa aateliskulttuuria ja niihin käytettiin paljon aikaa ja vaivaa, minkä vuoksi on hyvin perusteltua tarkastella tätä toimintaa yhtenä työn muotona. Myös miehet kirjoittivat sukuyhteyttä ylläpitäviä kirjeitä kuten surunvalitteluita ja uuden vuoden toivotuksia.³⁸

Kaikki kirjeenvaihto ei kuitenkaan ollut sukutyötä, eikä tähdännyt sukuyhteyden vahvistamiseen ja ylläpitämiseen. Esimodernin ajan yhteiskunnassa suuri osa asioiden hoitamisesta edellytti kirjeenvaihtoa: hallinto, diplomatia, kauppa sekä tieteet ja taiteet vaativat monipuolista osallistumista niin kirjeitse kuin henkilökohtaisestikin. Kirjeet olivat keskeinen kommunikaation ja tiedonvälittämisen kanava sekä työasioiden hoitamisen muoto ja niiden avulla niin miehet kuin naisetkin osallistuivat yhtä lailla sukutyöhön kuin kaikille muillekin työn alueille.

Lisäksi aateliskulttuuriin kuului oleellisena osana sosiaalisuus ja sosiaalinen elämä. Poliitikassa ja talouselämässä vaikuttaneet aateliset liikkuvat suvereenisti myös seurapiireissä, jotka olivatkin tärkeä vaikuttamisen kanava sekä poliittisen, kulttuurisen ja sosiaalisen elämän areena.

Historioitsija Elaine Chalus on alleviivannut naisten keskeistä roolia Britannian 1700-luvun poliittisessa kulttuurissa, ja puhuu 1700-luvun ”sosiaalipolitiikasta” (*social politics*), jossa sosiaalinen elämä oli olennainen poliittisen elämän osa, ja jossa naisten toimijuus politiikassa konkretisoitui sosiaalisen elämän ja seuraelämän toiminnoissa, sillä politiikkaa ja seurallisuutta ei voinut erottaa toisistaan eliittien piirissä.³⁹ Seurapiirien sosiaalisessa elämässä naisilla ja miehillä, nuorilla ja vanhoilla oli kaikilla mahdollisuuksia toimia omien kiinnostuksen kohteidensa hyväksi, olipa kyse politiikasta, taloudesta, kuvataiteista tai musiikista. Seuraelämän keskeinen merkitys aateliskulttuurissa ja eliittien piirissä on saatettu nähdä toimimattomuutena ja joutilaisuutena, tyhjänä aikana, joka on täytettävä hyödyllisellä toiminnalla. Seurapiireissä ja seuraelämässä toimimisen voi kuitenkin katsoa olleen eliittien työtä, joka usein tähtäsi kulttuurisen materiaalsen

37 Hofmeister 2011; Ilmakunnas 2016, 42–46; Leonardo 1987; Sinardet & Mortelmans 2009; Steinrud 2008, 69–70; Vainio-Korhonen 2011.

38 Ilmakunnas 2013, 180–182.

39 Chalus 2005.

pääoman kasvattamiseen.⁴⁰

Taidehistorioitsija Mimi Hellman on luonnehtinut 1700-luvun ranskalaisen eliitin sosiaalista elämää joutilaisuuden työksi. Joutilaisuuden työ (*work of leisure*) tähtäsi yläluokan näennäisen joutilaan, vapaan ja vaivattoman elämäntavan ylläpitämiseen, jossa ulkoisella olemuksella ja kohteliaalla, sivistyneellä käytöksellä oli keskeinen merkitys. Aateli ja varakas porvaristo loivat joutilaisuuden työn avulla vaikutelman helpvoudesta ja vaivattomuudesta, joka heijastui kaikille elämän aloille. Todellisuudessa kohteliaisuuskulttuuri vaati pitkäjänteistä harjoittelua, joka aloitettiin jo lapsena. Etuoikeutetun ja säädynmukaisen elämäntavan taustalla oli tietoinen pyrkimys rakentaa eliitin identiteettiä aineellisen ja aineettoman kulttuurin avulla.⁴¹ Joutilaisuuden työ liittyy kiinteästi eliittien elämäntapaan, seurapiireihin ja materiaaliseen kulttuuriin sekä siihen, miten näitä tietoisesti rakennettiin seurallisuudella ja statuskuluttamisella, mutta myös kasvatuksella ja itsensä kultivoimisella.

Hyväntekeväisyys (*charity work*) kuului sääty-yhteiskunnassa hyväosaisille ja se miellettiin keskeiseksi osaksi työtä ja toimintaa eliittien piirissä. Hyväntekeväisyys ei ollut sukupuoleen sidottua, vaan sekä naiset että miehet osallistuivat hyväntekeväisyyteen, joka usein perustui henkilökohtaiseen suhteeseen auttajan ja autettavan välillä esimerkiksi kartanoissa. Tatjana Tönsmeyerin mukaan hyväntekeväisyys oli keskeinen vallankäytön strategia, jolla eliitit tietoisesti sitoutuivat poliittisesti, taloudellisesti ja erilaisin henkilökohtaiseen kiitollisuuteen perustuvien suhtein autettavat auttajiinsa ja näiden laajempiin poliittisiin ja taloudellisiin pyrkimyksiin.⁴²

Sukutyö, joutilaisuuden työ ja hyväntekeväisyys ovat tapoja jäsentää aatelin työtä ja elämäntapaa, jossa tehdyillä asioilla oli merkitys ja tarkoitus. Aikalaiset saattoivat kuvata näitä toimia työntekona, eivätkä ne tähänneet ansioiden hankkimiseen. Toisaalta nämä käsitteet ovat tutkijoiden työvälineitä eliitin työn analysoimiseksi. On myös syytä muistaa, että aateli on kaikkina aikoina pikemminkin mielletty joutilaaksi kuin työtä tekeväksi, ja että työtä, joutilaisuutta ja vapaa-aikaa ei aina ole edes mielekästä käsitellä kokonaan erillisinä aktiviteetteina.⁴³

40 Vrt. Steinrud 2008, 137–138.

41 Hellman 1999, 415–445; ks. joutilaisuuden työstä myös Ilmakunnas 2016.

42 Tönsmeyer 2015.

43 Joutilaisuudesta ja vapaa-ajasta ks. esim. Cunningham 1980; Heller 2009; Koshar 2002; Turcot 2016

Lopuksi

Työ on monimuotoinen ja muuttuva käsite, joka voi sisältää muutakin kuin ansiotyön. Päivittäisessä kielenkäytössä monissa eurooppalaisissa kielissä 'työ' onkin monisärmäinen käsite, jonka sisältö ulottuu ansioiden ja elannon hankkimisesta käsillä tekemiseen sekä tieteelliseen ja taiteelliseen työhön, ruumiillisesta työstä henkiseen ponnisteluun. Esimodernilla ajalla joutilaisuuden hetket limittyivät usein työnteon lomaan, eikä työ ollut yhtä aikaan ja paikkaan sidottua kuin nykyään ajattellemme. Ehkä sen takia tutkijoiden on ollut vaikea nähdä, mitä kaikkea voi tarkastella työnä menneisyyden yhteiskunnissa, mutta myös nykyään. Yhteiskuntatieteilijät ovat usein määritelleet työn historioitsijoita laajemmin ja heille työtä on yhtä lailla palkkatyö kuin palkatta tehtävät mitä moninaisimmat työt, joita ilman harva yhteiskunta toimisi. Tästä huolimatta työ nähdään usein marxilaisen pääomasuhteen näkökulmasta palkkatyönä, joka tuottaa arvoa työnantajalle. Näin on myös nykyisessä porvarillisessa poliittisessa puheessa työstä ja työajasta.

Uuden vuosituhanen alussa tapahtuneet murrokset, tietotekniikan nousu, tekoälyn mahdollistama työn murros ja taloudellinen epävarmuus ovat johtaneet laajaan keskusteluun työstä, työajasta ja vapaa-ajasta, työn merkityksestä ja työn sisällöstä ihmisten elämässä. Se, mistä yleensä puhutaan työnä käsitetään implisiittisesti palkkatyöksi, jota tehdään tietyssä paikassa tietyinä ajankohtana. Julkisessa puheessa on noussut esiin huoli ihmisten työ- ja vapaa-ajan limittymisestä, työn valumisesta vapaa-ajalle työstä vapaan ajan kustannuksella. Samoin työpaikkojen ja työurien epävarmuus, työn loppuminen ja sen aiheuttama taloudellinen ja henkinen epävarmuus puhuttavat. Silti kotitöitä, kotitalouden töitä ja perheestä huolehtimista on yhä usein vaikea nähdä työnä, vaikka siihen käytetään useita tunteja vuorokaudessa kaikkialla maailmassa. Kodin työt ovat työtä viimeistään, kun ne ulkoistetaan firmalle tai erikseen palkatulle siivoojalle tai kodinhoitajalle, tai ehkä jo lähitulevaisuudessa robotille. Työelämän murros on todellinen, mutta tämän päivän kehityskulkuja on syytä tarkastella vasten työn pitkää historiaa. Työ sellaisena kuin se useimmiten yhä nykyään ymmärretään, on palkkatyötä, joka syntyi teollistumisen aikana. Työväestön ja sivistyneistön välillä vallitsi 1800-luvulta ja teollistumisesta alkaen juopa, vaikka oli selvää että molemmissa ryhmissä tehtiin työtä. Työstä saatu palkkatulo oli puolestaan keskeinen ansioiden lähde, jonka turvin ihmiset saattoivat elää työaikaan ja vapaa-aikaan jaettua jokapäiväistä elämäänsä.

On muistettava myös, että aina on ollut (ansio)työtä, jossa työn ja vapaa-ajan välinen ero ei ole ollut niin jyrkkä kuin suorittavassa työssä. Nykyisen kaltaisen lääkärin ammatin syntyisestä 1800-luvulla tai kättilön ammatin syntyisestä 1700-luvulla oli vielä pitkä matka siihen, että lääkärit ja kättilöt olisivat voineet kieltäytyä sairaiden hoitamisesta tai synnyttävien naisten auttamisesta työ- ja vapaa-aikaan vedoten. Käsityöläiset tekivät vuosisatojen ajan työtään työhuoneilla tai pajoissa, jotka olivat kotien ja asuntojen yhteydessä. Erityisen suuri ryhmä kotona työskenteleviä olivat naiset, jotka kautta aikojen ovat hankkineet lisäansioita erilaisilla töillä, joita saattoi tehdä kotona talouden ja perheen hoitamisen ohessa. Myös 2000-luvun alussa työn tekemisen paikkojen ja ajan väliset rajat ovat hämärtyneet ja työtä voidaan tehdä yhtä lailla kotona, konttorissa kuin kahvilassakin.

Ansiotyön dominoimasta työn käsitteestä huolimatta työ on aina ymmärretty vähintäänkin implisiittisesti ansioiden ja elatuksen hankkimista monipuolisemmin. Sukutyö tai joutilaisuuden työ eivät ole toimivia käsitteitä ainoastaan varhaismodernien eliittien toiminnan tarkastelemiseksi, vaan niitä voi soveltaa yhtä hyvin minkä tahansa aikakauden toimintaan. 2000-luvulla sukutyötä ja sukulaisuussuhteiden ylläpitämistä ajavat eteenpäin sosiaaliset mediat ja verkottumisen pakko.

Vaikka 'työ' taipuu hyvin monenlaisen toiminnan käsitteellistämiseksi ansiotyöstä sukulaisuussuhteiden ylläpitämiseen tai vaikkapa omasta kunnosta huolehtimiseen, niin kaikkea toimintaa ei voi eikä pidä tarkastella työnä. Tutkijan on oltava myös tietoinen aikalaistermien, historiallisten käsitteiden ja tutkimuksen tarpeisiin muodostettujen uusien käsitteiden välisestä jännitteestä. Niinpä historioitsija voi tutkia samankaltaista toimintaa yhtä hyvin työnä kuin vapaa-aikanakin. Käytettyjen käsitteiden, teorioiden ja metodien valinnassa painaa pyrkimys ymmärtää tutkittavaa aikakautta ja sen ilmiöitä aikakauden omista lähtökohdista, vastaten kysymyksiin, joita historioitsija esittää, hänkin omasta aikakaudestaan käsin.

Aatelin ja muiden eliittien toimijuutta varhaismodernin ajan Euroopassa on tutkittu valtavasti, samoin työtä ja työntekemistä samana aikakautena. Yhdistämällä nämä keskenään erilaisilta vaikuttavaa, mutta toisiaan täydentävää tutkimussuuntausta on mahdollista katsoa aatelin toimintaa uudesta näkökulmasta ja tarjota uusia määritelmiä myös näennäisen selkeään, mutta sittenkin hyvin monitahoiseen, työn käsitteeseen. Työhön sisältyy ajasta ja paikasta riippumatta ajatus toiminnasta, joka vaatii ainakin toisinaan ponnistelua ja tuskaa. Niin henkinen kuin ruumiillinen työ voi

vaivannäön lisäksi tuottaa tekijälleen iloa ja nautintoa, josta nykyään puhutaan työn imuna.⁴⁴ Saman ilmiön voi havaita myös menneisyyden työtä tutkittaessa.

Eliitit olivat varhaismodernin ajan Euroopassa pikemminkin ahkeria kuin joutilaita ja osallistuivat aktiiviseen toimintaan monella yhteiskunnallisella, taloudellisella ja kulttuurisella alueella, joita kaikkia voi hyvällä syyllä luonnehtia työksi sen eri muodoissa. Laajentamalla työn käsittämään palkkatyön ulkopuolisia alueita, joita ihmiset kaikkina aikoina ovat kuvailleet työksi, voi menneisyyden työstä muodostaa aiempaa monipuolisemman kuvan. Tämä voi auttaa näkemään myös jatkumoa ja muutoksia niin työn historiassa, historian kulussa kuin nykyisessä keskustelussa työstä, työajoista ja työn sisällöistä.

Kirjoitettu osana Suomen Akatemian tutkijatohtorirahoitusta ”Ahkerat aatelistet. Aateli, palvelus ja työ Ruotsissa suuresta Pohjan sodasta Napoleonin sotiin” (266059).

Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar. Axel Brusewitz (toim.) (1916). Stockholm: P. A. Norstedt & söner.

Rousseau, Jean-Jacques (1762). *Émile, ou De l'éducation*. Tome II, livre III. La Haye. Bibliotheque de Genève. DOI: <http://www.e-rara.ch/doi/10.3931/e-rara-7961>

Kirjallisuus

Arendt, Hannah (2002). *Vita Activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Toim. ja käännöstyöryhmän ohjaus Riitta Oittinen. Tampere: Vastapaino (engl. alkuteos *The Human Condition* 1958).

Bastian, Corina & Eva Kathrin Dade & Hillard von Thiessen & Christian Windler (2013) (toim.).

44 Ks. esim. Hakanen [s.a.].

Das Geschlecht der Diplomatie: Geschlechterrollen in den Außenbeziehungen vom Spätmittelalter bis zum 20. Jahrhundert. Wien: Böhlau.

Batchelor, Jennie (2010). *Women's Work. Labour, Gender, Authorship, 1750–1830.* Manchester: Manchester University Press.

Bennich-Björkman, Bo (1970). *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850, Studia litterarum Upsaliensia 5.* Uppsala: Uppsala universitet.

Björkman, Margareta (2006). *Catharina Ahlgren. Ett skrivande fruntimmer i 1700-talets Sverige.* Stockholm: Atlantis, 2006.

Campbell, Colin (1995). Conspicuous Confusion? A Critique of Veblen's Theory of Conspicuous Consumption. *Sociological Theory* 13:1, 37–47.

Cavallin, Maria (2002). *I kungens och folket tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780.* Göteborg: Göteborgs universitet.

Chalus, Elaine (2005). *Elite Women in English Political Life, c. 1754–1790.* Oxford: Oxford University Press.

Christensson, Jakob (1999). *Vetenskapen i provinsen. Om baronerna Gyllenstierna på Krapperup och amatörernas tidevarv.* Stockholm: Atlantis.

Cunningham, Hugh (1980). *Leisure in the Industrial Revolution, c. 1780–c.1880.* London: Croom Helm.

Fiebranz, Rosemarie & Jonas Lindström (2015), Högreståndskvinnan och skattebonden – vardagsarbete i två 1700-talsdagböcker. Esitelmä konferenssissa *Vardagsliv under 1700-talet: upplevt, samlevt, utlevt*, Sällskapet för 1700-talsstudier, Uppsala 7.–8.5.2015.

Fiebrantz, Rosemarie & Erik Lindberg & Jonas Lindström & Maria Ågren (2011). Making Verbs Count. The Research Project 'Gender and Work' and its methodology. *Scandinavian Economic History Review* 59:3, 273–293.

Figeac, Michael (2006). *Châteaux et vie quotidienne de la noblesse. De la Renaissance à la*

douceur des Lumières. Paris: Armand Collin.

Findlen, Paula (2007). Women on the Verge of Science. Aristocratic Women and Knowledge in Early Eighteenth-Century Italy. Teoksessa Sarah Knott & Barbara Taylor (toim.): *Women, Gender and Enlightenment*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 265–287.

Fowkes Tobin, Beth (2014). *The Duchess's Shells. Natural History Collecting in the Age of Cook's Voyages*. London, New Haven: Yale University Press.

Fritz, Sven (2010). *Jennings & Finlay på marknaden för öregrundsjärn och besläktade studier i frihetstida storföretagande och storfinans*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.

Gräslund Berg, Elisabeth & Carolina Durieu du Pradel & Rosemarie Fiebranz & Benny Jacobsson & Karin Hassan Jansson & Marie Lennerstrand & Erik Lindberg & Dag Lindström & Jonas Lindström & Sofia Ling & Jan Mispelaere & Linda Oja & Christopher Pihl & Göran Rydén & Maria Ågren & Ann-Catrin Östman (2013). Praktiker som gör skillnad. Om den verb-inriktade metoden. *Historisk Tidskrift* 133:3, 335–354.

Haikari, Janne (2009). *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hailwood, Mark (2016). How "domestic" was women's work? Women's Work in Rural England, 1500–1700, 9.6.2016. <<https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/2016/06/09/how-domestic-was-womens-work/>>. Katsottu 29.5.2017.

Hakanen, Jari [s.a.] Työn imu. Työhyvinvointi, Työterveyslaitos <www.ttl.fi/tyonimu>. Katsottu 29.5.2017.

Hakanen, Marko (2011). *Vallan verkostoissa. Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Heller, Benjamin (2009). *Leisure and Pleasure in London Society, 1760–1820. An Agent-Centred Approach*. Julkaisematon väitöskirja. University of Oxford.

<<https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:f0616502-9240-4905-a61b-bae906e65a07>> Katsottu 29.5.2017.

- Hellman, Mimi (1999). Furniture, Sociability, and the Work of Leisure in Eighteenth-Century France. *Eighteenth-Century Studies* 32:4, 415–445.
- Helsing, My & Holm, Sophie (2015). En tidigmodern diplomatihistoria utan diplomater? En presentation av 'new diplomatic history'. *Historisk Tidskrift för Finland* 100:2, 549–560.
- Himmelweit, Susan (1995). The discovery of "unpaid work". The social consequences of the expansion of "work". *Feminist Economics* 1:2, 1–19.
- Hofmeister, Heather (2011). "Christmas as kin work – and its opposite", Prof. Heather Hofmeister, Ph.D., 24.12.2011 <<http://www.heather-hofmeister.de/?p=1833&lang=en>>. Katsottu 29.5.2017.
- Ilmakunnas, Johanna (2011). *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissvun elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ilmakunnas, Johanna (2013). Adelns arbete och vardag på 1700-talets svenska herrgårdar. Johan Gabriel Oxenstiernas och Jacobina Charlotta Munsterhjelmns dagböcker. *Historisk Tidskrift för Finland* 98:2, 156–184.
- Ilmakunnas, Johanna (2015). Naisten työt ja arkielämä Pehr Hilleströmin maalauksissa 1770-luvulta 1810-luvulle. *Historiallinen Aikakauskirja* 113:4, 339–360.
- Ilmakunnas, Johanna (2016). *Joutilaat ja ahkerat. Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta*. Helsinki: Siltala.
- Ilmakunnas, Johanna (2017). From Mother to Daughter. Noblewomen in Service at the Swedish Royal Court, c. 1740–1840. Teoksessa Johanna Ilmakunnas & Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.): *Early Professional Women in Northern Europe, c. 1650–1850*. London and New York: Routledge, 69–90.
- Ilmakunnas, Johanna & Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (2017). Women and Professional Ambitions in Northern Europe, c. 1650–1850. Teoksessa Johanna Ilmakunnas & Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.): *Early Professional Women in Northern Europe, c. 1650–1850*. London and New York: Routledge, 1–23.
- Joyce, Patrick (1987). The historical meanings of work: an introduction. Teoksessa Patrick Joyce (toim.): *The Historical Meanings of Work*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–14.

- Koshar, Rudy (2002). Seeing, Travelling, and Consuming. An Introduction. Teoksessa Rudy Koshar (toim.): *Histories of Leisure*. London: Berg.
- Kubeš, Jiří (2015). Bohemian and Moravian Nobility in the Diplomatic Service of the Austrian Habsburgs (1640–1740). Esitelmä konferenssissa Nobility Reconsidered. New Perspectives on the European Aristocracy, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 10.–12.6.2015.
- Kägler, Britta (2011). *Frauen am Münchener Hof (1651–1756)*. Kallmünz/Opf: Michael Laßleben.
- Lappalainen, Mirkka (2005). *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- di Leonardo, Micaela (1987). The Female World of Cards and Holidays. Women, Families, and the Work of Kinship. *Signs* 12:3, 440–453.
- Lindberg, Anna Lena (1998). Through the Needle's Eye. Embroidered Pictures on the Threshold of Modernity. *Eighteenth-Century Studies* 31:4, 503–510.
- Lindström, Jonas & Rosemarie Fiebranz & Gören Rydén (2017). The Diversity of Work. Teoksessa Maria Ågren (toim.): *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press, 24–56.
- Marraud, Mathieu (2000). *La noblesse de Paris au XVIIIe siècle*. Paris: Seuil.
- Mension-Rigau, Éric (1994). La conception du loisir dans les autobiographies écrites par les aristocrates à la fin du XIXe siècle et au début du XXe. *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* 2, 225–236.
- Newton, William R. (2006). *La petite cour. Services et serviteurs à la Cour de Versailles au XVIIIe siècle*. Paris: Fayard.
- Norrby, Göran (2005). *Adel i förvandling. Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Norrhem, Svante (2007). *Ebba Brahe. Makt och kärlek under stormaktstiden*. Lund: Historiska Media.
- Ollila, Anne (1998). *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki:

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Parker, Roszika (1986). *The Subversive Stitch: Embroidery and the Making of the Feminine*. London: I. B. Tauris.

Pickering Antonova, Katherine (2012). *An Ordinary Marriage. The World of a Gentry Family in Provincial Russia*. Oxford: Oxford University Press.

Reid, Margaret G. (1934). *Economics of Household Production*. New York: John Wiley & sons.

Reynolds, K. D. (1998). *Aristocratic Women and Political Society in Victorian Britain*. Oxford: Clarendon Press.

Rosenhaft, Eve (2003). Hands and Minds. Clerical Work in the First "Information Society". *International Review of Social History* 48:S11, 13–43.

Rundquist, Angela (1989). *Blått blod och liljevita händer. En etnologisk studie av aristokratiska kvinnor 1850–1900*. Stockholm: Carlssons.

Sarkamo, Ville (2011). *Karoliinien soturiarvot. Kunnian hallitsema maailmankuva Ruotsin valtakunnassa 1700-luvun alussa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Schellenberg, Betty A. (2005). *The Professionalization of Women Writers in Eighteenth-Century Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sinardet, Dave & Dimitri Mortelmans (2009). The feminine side to Santa Claus. Women's work of kinship in contemporary gift-giving relations. *The Social Science Journal* 46:1, 124–142.

Smith, Woodruff D. (2002). *Consumption and the Making of Respectability 1600–1800*. New York & London: Routledge.

Stadin, Kekke (2004). *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*. Lund: Nordic Academic Press.

Steinrud, Marie (2008). *Den dolda offentligheten. Kvinnlighetens sfärer i 1800-talets svenska högreståndskultur*. Stockholm: Carlssons.

Tandefelt, Henrika & Maria Vainio-Kurtakko (2013). Aatelismiehen valinnat porvarillistuvassa yhteiskunnassa. Taiteilija Albert Edelfelt ja vapaaherra Viktor Magnus von Born n. 1870–1900. *Historiallinen Aikakauskirja* 111:2, 185–199.

von Thiessen, Hillard (2010). *Diplomatie und Patronage. Die spanisch-römischen Beziehungen 1605–1621 in akteurszentrierter Perspektive*. Epfendorf/Neckar: Bibliotheca-Acad.-Verl.

Thisner, Fredrik (2007). *Militärstatens arvegods. Officerstjänstens socialreproduktiva funktion i Sverige och Danmark, ca 1720–1800*. Uppsala: Uppsala universitet.

Thisner, Fredrik (2014). *Indelta inkomster. En studie av det militära löneindelningsverket 1721–1833*. Uppsala: Uppsala universitet.

Turcot, Laurent (2016). *Sports et Loisirs. Une histoire des origines à nos jours*. Paris: Gallimard.

Tönsmeier, Tatjana (2015). European Aristocracies in the long 19th Century. Property, Power, and Parliaments. Key note -esitelmä konferenssissa Nobility Reconsidered. New Perspectives on the European Aristocracy, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 10.–12.6.2015.

Tönsmeier, Tatjana (2012). *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*. Köln: Böhlau.

Ulianova, Galina (2009). *Female Entrepreneurs in Nineteenth-Century Russia*. London: Pickering and Chatto.

Ulväng, Göran (2008). *Herrgårdarnas historia. Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar*. Uppsala: Hallgren & Börklund.

Vainio-Korhonen, Kirsi (2011). Sisaruksia ja sukulaisia. Suomalaisten aatelisnaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki & Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.): *Kirjeet ja historian tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vainio-Korhonen, Kirsi (2002). *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Vainio-Korhonen, Kirsi (1998). *Käsin tehty – miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsiyötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Veblen, Thorstein (2002). *Joutilas luokka*. Suom. Tiina Arppe & Sulevi Riukulehto. Helsinki: Art House (alkuteos *The Theory of the Leisure Class. An Economic Study of Instincts* 1899).

Vickery, Amanda (1998). *The Gentleman's Daughter. Women's Lives in Georgian England*. London, New Haven: Yale University Press.

da Vinha, Mathieu (2015). *Au service du Roi. Dans les coulisses de Versailles*. Paris: Tallandier.

Whittle, Jane (2015). "What is work?" Women's Work in Rural England, 1500–1700, 29.4.2015. <<https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/2015/04/29/what-is-work-2/>>. Katsottu 29.5.2017.

Wolff, Charlotta (2005). *Vänskap och makt. Svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Wood, Cynthia A. (1997). The First World/Third Party Criterion. A Feminist Critique of Production Boundaries in Economics. *Feminist Economics* 3:3, 47–68.

Zionkowski, Linda (2001). *Men's Work. Gender, Class, and the Professionalization of Poetry, 1660–1784*. New York: Palgrave.

Ågren, Maria (2012). Genus och arbete i det tidigmoderna Sverige. *Historisk Tidskrift* 132:1, 55–64.

Ågren, Maria (2017). Introduction. Making a Living, Making a Difference. Teoksessa Maria Ågren (toim.): *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press, 1–23.

Åström, Anna-Maria (2002). Work and Working in the Savolax Manorial Society in the Early Nineteenth Century. *Ethnologia Fennica*, 52–62.

Vahlne, Bo (2012). *Frihetstidens inredningar på Stockholms Slott. Om bekvämlighetens och skönhetens nivåer*. Stockholm: Balkong Förlag.

Tutkimusprojektien kotisivut

Gender and Work / Genus och arbete <<http://gaw.hist.uu.se/>>. Katsottu 29.5.2017.

The Occupational Structure of Britain 1379–1911. The Cambridge Group for the History of

Population and Social Structure <<http://www.campop.geog.cam.ac.uk/research/occupations/>>. Katsottu 29.5.2017.

Producing Change: Gender and Work in Early Modern Europe <<http://www.producingchange.gla.ac.uk/>> Katsottu 29.5.2017.

Women's Work in Rural England, 1500–1700: A New Methodological Approach <<https://earlymodernwomenswork.wordpress.com/>> Katsottu 29.5.2017.

Sanakirjat

Le Grand Robert, Langue française <http://gr.bvdep.com.libproxy.helsinki.fi/>

Oxford English Dictionary (OED) <http://www.oed.com.libproxy.helsinki.fi/>

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) <http://www.saob.se/>